

IQTIDORLI BOLALAR BILAN ISHLASHNING PSIXOLOGIK JIHATLARI*Kayumova Madina Kamolovna**Samarqand viloyati Samarqand shahar**24-maktab psixologi***ANNOTATSIYA**

Mazkur mavzuda iqtidorli bolalar bilan ishlashning psixologik asoslari, ularning o'ziga xos xususiyatlari hamda rivojlanishini qo'llab-quvvatlash usullari yoritiladi. Iqtidorli bolalar yuqori intellektual salohiyatga ega bo'lish bilan birga, emotsional va ijtimoiy jihatdan ham alohida yondashuvni talab qiladi. Maqolada ularning qobiliyatlarini rivojlantirish, motivatsiyasini oshirish va muammolarini bartaraf etish yo'llari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: iqtidorli bolalar, qobiliyat, intellekt, motivatsiya, ijodkorlik, psixologik yondashuv, rivojlanish.

KIRISH

Iqtidorli bolalar — bu o'z tengdoshlariga nisbatan yuqori aqliy salohiyat, tez o'rganish qobiliyati va ijodiy fikrlash bilan ajralib turadigan shaxslardir. Ular murakkab masalalarni tez hal qila oladi, yangi g'oyalar ilgari suradi va bilimga bo'lgan qiziqishi yuqori bo'ladi.

Biroq iqtidorli bolalar bilan ishlash oddiy bolalar bilan ishlashdan farq qiladi. Ular ko'pincha zerikish, motivatsiyaning pasayishi yoki tengdoshlar bilan moslashuv muammolariga duch kelishi mumkin. Shu sababli ularga individual yondashuv zarur.

Psixologik jihatdan, iqtidorli bolalarda yuqori sezgirlik va emotsional noziklik kuzatiladi. Ular tanqidni og'ir qabul qilishi yoki o'zlariga yuqori talab qo'yishi mumkin. Bu esa ba'zan stress va xavotirni keltirib chiqaradi.

Iqtidorli bolalar bilan ishlashda ularning qiziqishlarini qo'llab-quvvatlash muhimdir. Ularga murakkabroq topshiriqlar berish, mustaqil izlanishga undash va ijodiy faoliyatga jalb qilish zarur. Bu ularning salohiyatini to'liq ochishga yordam beradi. Shuningdek, motivatsiyani to'g'ri shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Faqat natijani emas, balki harakatni ham rag'batlantirish kerak. Bu bolada ichki motivatsiyani rivojlantiradi.

Ijtimoiy jihatdan iqtidorli bolalarni jamoaga moslashtirish ham muhim vazifadir. Ularni tengdoshlar bilan hamkorlik qilishga, o'z fikrini to'g'ri ifoda etishga o'rgatish lozim. Bu esa ularning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Oila va maktab hamkorligi bu jarayonda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ota-onalar bolani ortiqcha bosim ostiga qo'ymasdan, uning qobiliyatlarini qo'llab-quvvatlashi kerak. O'qituvchilar esa individual yondashuv asosida ta'lim berishi muhimdir.

Iqtidorli bolalarda aqliy qobiliyatning erta vujudga kelishi ota-onalar, pedagoglar, jamoatchilikni beparvo qoldirmasligi lozim. Chunki, ulardagi berilgan talantning yuqolishiga olib kelishi mumkin. Tadqiqodlarga ko'ra, iqtidorli bolalarni aniqlash uchun turli toifadagi mutaxassislar jalb qilingan, ya'ni psixolog, o'qituvchilar, ijtimoiy o'qituvchi, ma'lum bir fan bo'yicha mutaxassislar va ota-onalar. Bunday hamkorlikning samarali shakllaridan biri ta'lim muassasasining psixologik-pedagogik kengashidir. Bolalarning intellektual qobiliyatlari aniqlagandan so'ng, ular bilan quyidagi o'qituvchilar shug'ullanishgan:

- Konsalting;
- Shaxsiy o'quv dasturlarini tayyorlashda uslubiy yordam;
- Individual yondashuv bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish;
- Muloqotning samarali shakllarini topishda o'qituvchilarga ko'maklashish;
- Ijtimoiy-psixologik ko'nikma va malakalarni o'rgatish;
- Psixologik xususiyatlarni tuzish;
- O'quvchilar uchun maslahatlar;
- Kuzatish;
- Muloqot psixogigiyanasi;
- Bolalarning psixologik diagnostikasi;
- Diagnostika natijalari bo'yicha maslahatlar;
- Bolaning yosh-psixologik xususiyatlari bilan tanishish;
- Psixologik kompetentsiyani takomillashtirish.

Maktabda intellektual rivojlanishi yuqori bo'lgan bolalar haqidagi ma'lumotlarni tizimlashtirish uchun ular haqidagi biografik ma'lumotlar, ularning psixodiagnostik tekshiruv va so'rovi natijalarini o'z ichiga olgan ma'lumotlar banki yuritiladi. Maktabda intellektual rivojlanishi yuqori bo'lgan bolalarga hamrohlik qilish psixologik-pedagogik xizmat tomonidan amalga oshiriladi.

Ta'lim faoliyati yuqori darajadagi intellektual rivojlanishga ega bo'lgan bolalar bilan ishlashning asosiy sharti - bu o'qituvchilarning kasbiy malakasining yuqori darajasi bo'lib, u quyidagilarni nazarda tutadi:

- bolaga individual yondashuv;
- bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish;
- doimiy o'zgaruvchan ta'lim amaliyotida pedagogik jarayonni samarali qurish qobiliyati;
- darsda samarali ta'lim texnologiyalaridan foydalanish (masalan, loyiha texnologiyasi, tadqiqot ustaxonasi texnologiyasi, munozara texnologiyasi, muammoli ta'lim texnologiyasi, tanqidiy fikrlash texnologiyasi (insert, klaster, sinkway, E.de Bonet usuli, guruh muhokamasi, aqliy hujum, case - texnologiyalar, axborot texnologiyalari, portfel texnologiyalari, repititorlarni qo'llab-quvvatlash

texnologiyalari va boshqalar). Zamonaviy innovatsion texnologiyalar yuqori darajadagi intellektual rivojlanishga ega bo'lgan bolalarga ijodiy ta'lim jarayoniga kirishish va ularda bilimga chanqoqlik, kashfiyotlarga intilish, faol aqliy mehnat, o'zo'zini bilish;

- o'quvchining ta'lim ehtiyojlari, individual qobiliyatlari va imkoniyatlari (dasturni o'zlashtirishga tayyorlik darajasi), shuningdek ta'lim mazmunining mavjud standartlari bilan belgilanadigan individual ta'lim yo'nalishini qurish. Individual ta'lim yo'nalishi yuqori darajadagi intellektual rivojlanishga ega bo'lgan bolaga o'z iste'dodini kashf qilish va kasblar olamida qaror qabul qilishga yordam beradi.

Loyiha-tadqiqot faoliyati o'qituvchiga turli guruhlardagi o'quvchilar bilan ishlashni tashkil etish imkonini beradi, bu har bir o'quvchining reproduktiv ta'lim darajasidan ijodiy darajaga o'tish yo'lini ko'rsatadi. Axborot manbalari bilan ishlash usullarini kengaytirish, loyiha faoliyatida o'quvchilarning mustaqil rolini oshirish asosiy vakolatlarni shakllantiradi:

- axborotni yaratish, izlash, to'plash, tahlil qilish, taqdim etish, uzatish;
- modellashtirish;
- dizayn;
- birgalikdagi faoliyat;
- aks ettirish;
- o'z-o'zini o'rganish.

Loyihalash o'quvchilarning shaxsiy fazilatlarini, birinchi navbatda, jamoada ishlash, muammolarni tanlash va hal qilish uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olish va bo'lishish, faoliyat natijalarini tahlil qilish qobiliyatini shakllantiradi.

Sinfdan tashqari mashg'ulotlar. Sinfdan tashqari mashg'ulotlar - bu sinf yoki o'quvchilar guruhi bilan bo'sh vaqtlarida o'tkaziladigan, badiiy, dizayn va tadqiqot, texnik, ekologik va biologik, sport va boshqa tadbirlar orqali ijodiy salohiyatni rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotlar va tadbirlar:

- to'garaklar;
- studiyalar;
- maktab olimpiadalari;
- akademik amaliyot;
- yozgi fan maktablari (ta'til maktablari);
- intellektual o'yinlar va musobaqalar.

Sinfdan tashqari mashg'ulotlar - o'quvchilarning norasmiy muloqotga, bo'sh vaqtini mazmunli o'tkazishga, o'zini o'zi boshqarish va ijtimoiy foydali ishlarda ishtirok etishga, bolalar jamoat birlashmalari va tashkilotlariga bo'lgan ehtiyojini qondirish maqsadida darsdan tashqari mashg'ulotlardan tashqari tashkil etiladigan turli tarbiyaviy tadbirlar:

- Maktab bo'limi, ilmiy jamiyat;
- Maktab ilmiy-amaliy konferensiyalari;
- Mavzu o'n yilliklari (haftalari); • O'quvchilar loyihalari festivali.

Oliy o'quv yurtlari. Ta'lim muassasalari o'z faoliyati davomida ijtimoiy pedagogik turdagi ochiq tizimlar sifatida tashqi muhit bilan o'zaro ta'sir qiladi. O'z maqsadlari, resurslari va vositalari bilan cheklanmagan holda, har bir muassasa tashqi muhit bilan o'zaro aloqalarini rivojlantirishga intiladi. Oliy o'quv yurtlari ana shunday o'zaro hamkorlik sub'ektlaridan biri sifatida faoliyat yuritadi.

Ta'lim muassasalari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni rivojlantirishda yuqori darajadagi intellektual rivojlanishga ega bo'lgan bolalarning ketma-ketligiga katta e'tibor beriladi. Bu tendentsiya o'lkaning turli ta'lim muassasalarida namoyon bo'ladi. Intellektual rivojlanish darajasi yuqori bo'lgan bolalar oliy o'quv yurtlarida keyingi ta'limga tayyorlanadi, ular universitetlarda o'z loyihalari bo'yicha izlanishlarni davom ettirishga yo'naltiriladi, alohida fanlar bo'yicha bilimlari chuqurlashtiriladi. Tanlovlar, olimpiadalar, konferensiyalar g'oliblari shartnomada ko'rsatilgan oliy o'quv yurtlariga imtiyozli shartlar asosida (masalan, pasaytirilgan o'tish balli yoki qisqaroq o'qish muddatiga) kirish imkoniyatiga ega.

Ta'lim muassasalari o'quvchilari va oliy o'quv yurtlari professor-o'qituvchilarini hamkorlikda loyihalashtirish va ilmiy-tadqiqot ishlariga jalb etish ancha faol olib borilayotgan ishlardan hisoblanadi. Universitetlarning o'qituvchilari va tadqiqotchilari ilmiy va uslubiy rahbarlikni, amalga oshirish, loyihalash, bolalarning ilmiy maqolalarini o'zaro ko'rib chiqish, ma'lumotlarni qayta ishlashga yordam berish, tadqiqot faoliyatining nutqlari va taqdimotlarini tayyorlash. Bunday ish jarayonida bolalar mustaqil ish va tadqiqot faoliyati ko'nikmalariga ega bo'ladilar, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradilar.

Universitetlar intellektual rivojlangan bolalar bilan ishlashni tashkil etish uchun fakultetlar, kafedralar, o'quv xonalari, laboratoriyalar, innovatsion tuzilmalarni (texnoparklar, universitetlararo markazlar) moddiy-texnikaviy, uslubiy, ilmiy va kadrlar bilan ta'minlaydi. Universitetlarda turli konferensiyalar, olimpiadalar, ko'riktanlovlar, festivallar, o'quv lagerlari, bolalar bilan ishlash bo'yicha maxsus kurslar tashkil etilmoqda. Ish universitet ilmiy jamiyatlarida, to'garaklarda, laboratoriyalarda, kollej sinflarida, ixtisoslashtirilgan lagerlarda, universitetgacha tayyorgarlik fakultetlarida, tadqiqot maktablarida olib boriladi. O'qituvchilar uchun oliy o'quv yurtlarida mahorat darslari, ijodiy seminarlar, laboratoriyalar, malaka oshirish va qayta tayyorlash kurslari tashkil etilmoqda.

Intellektual rivojlanishi yuqori bo'lgan bolalarni o'qitishning asosiy yondashuvlari quyidagilardan iborat:

1. Individual ta'limning frontaldan ustunligi. Frontal ta'lim hamma uchun bir vaqtning o'zida ta'sir qiladi. Frontallikdan voz kechish mutlaqo mumkin emas,

lekin individual ish hali ham ustuvor rol o'ynashi kerak, chunki iqtidorli bolalarning rivojlanishi ham asosan individual jarayondir. Bu masala odatda ko'plab shaxsiy, munozarali masalalarni ko'taradi.

2. Dialogning monologga nisbatan ustuvorligi. Muloqot texnologiyasining eng muhim komponenti muammoni hal qilish, muloqot va hamkorlikdir. Ular asosida o'quvchilarning ko'p bosqichli faoliyati tashkil etiladi, guruhlarda loyiha yaratish va hokazolar, muloqot jarayonida tanqidiy fikrlash shakllanadi, o'quvchilar o'z fikrini aytishdan, o'z pozitsiyasini himoya qilishdan qo'rqmaydilar. Muloqot texnologiyasi qidiruv-tadqiqot va loyihalash usullarini, guruh va individual faoliyat shakllarini va eng muhimi, fikrlashni o'z ichiga oladi.

3. Axloqiy fazilatlarining bolaning qobiliyatidan ustunligi. Daho va yovuzlik birbiriga mos kelmaydi, degan fikr iqtidorli bolalarni tarbiyalash va rivojlantirish bilan bog'liq. Bu yerda mantiq oddiy: axloqsiz odam o'z iste'dodini yo rivojlantirmaydi, yoki ertami-kechmi uni yo'q qiladi. Shu bilan birga, axloqiy va ilmiy jasorat bir-birini to'ldiradigan yana bir fikr aksiomasi ham haqiqatdir. Bolalikda o'rganilgan asosiy axloqiy haqiqatlar inson hayotida yo'l-yo'riq va qutqaruvchi bo'lib qoladi, bu ko'plab buyuk insonlar hayoti misollari bilan tasdiqlangan.

4. Iqtidorli bolalar bilan ishlashda gender yondashuvi. Pedagogik amaliyot va kundalik kundalik voqelik erkaklar va ayollar qobiliyatlarining turlari va darajalaridagi sezilarli farqlardan dalolat beradi. Shu bilan birga, nazariy jihatdan uzoq vaqtdan beri hech kim qobiliyat bo'yicha hech kimdan oshib ketmasligi - na erkaklar, na ayollar. Biz shunchaki turli qobiliyatlar va ularning rivojlanishining xususiyatlari bilan shug'ullanamiz. Ma'lumki, erkaklar aqli mantiqda afzalliklarga ega, ayol aqli erkak sezgisidan ustundir. Hayotda ular bir-birini to'ldiradi. Iqtidorli bolalar bilan ishlashda gender yondashuvi aniq hayotiy misollarga asoslanishi kerak

5. Qobiliyatlarni rivojlantirishga biografik yondashuv. Iqtidorli bolalar bilan ishlashda buyuk odamlarning tarjimai holiga tayanish kerak, ayniqsa ularning sovg'a sabablarini tushuntirishda. Shu bilan birga, dahoning rivojlanishi nafaqat taqlid qilish uchun namuna, balki iqtidorli bolaning shaxsiy rivojlanishi uchun namuna bo'lishi mumkin. Binobarin, o'tmishdagi yoki hozirgi zamonning u yoki bu yorqin shaxsining qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradigan aniq omillar hisobga olinsa, iqtidorli bolalar bilan ishlash sifati sezilarli darajada yaxshilanishi mumkin.

Shunday qilib, o'qituvchining sanab o'tilgan shaxsiy va kasbiy xususiyatlari iqtidorli bolalar bilan samarali ishlashning eng muhim shartlaridan biridir.

Zero, yurtimizda yuksak intellektual darajani ko'rsatuvchi bolalarni o'qitish hamda tarbiyalash muammolari katta ijtimoiy ahamiyatga egaligi bilan tasniflanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, iqtidorli bolalar bilan ishlash murakkab, ammo muhim jarayon bo'lib, u maxsus psixologik yondashuvni talab qiladi. To'g'ri tashkil etilgan

ta'lim va tarbiya orqali ularning salohiyatini to'liq rivojlantirish mumkin. Tug'ma iqtidorli bolalarni tushinish uchun eng avvalo bolalar psixikasining yosh xususiyatlarini bilishimiz kerak. Agarda qobiliyat qandayda bir psixik xislat bo'lsa, iqtidorlilik shu qobiliyatning eng yuqori ko'rsatkichi hisoblanadi. Qobiliyat va iqtidorlilik inson hayoti davomida aks ettirilib boriladi. Darhaqiqat iqtidorli o'quvchilarni aniqlab olish va ularning psixologik xususiyatlari to'g'risidagi bir qancha risolalarga ko'zimiz tushadi biroq buni amaliy faoliyatimizda kamdan-kam qo'llab boramiz. Ayniqsa maktabda alohida e'tiborni faqatgina orqada qolgan o'quvchilargina emas, balkim boshqalarga solishtirganda o'qish oson hisoblanadigan, o'quv jarayonida yuksak muvaffaqiyatlarga erishayotgan bolalarga ham o'z diqqatimizni qaratishimiz lozim. Ta'lim jarayonida, jamoa ishlarida o'quvchilar harakatlanishi, erishgan muvaffaqiyatlari bilan bir-biridan farq qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Izatovna T. S. PSYCHOLOGICAL APPROACHES OF PARENTS IN THE UPBRINGING OF TWINS IN UZBEK FAMILIES //ResearchJet Journal of Analysis and Inventions. - 2021. - T. 2. - №. 05. - C. 82-87
2. G'oziev E.G'. Umumiy psixologiya. – Toshkent: Universitet, 2017.
3. Davletshin M.G'. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. – Toshkent: TDPU, 2016.
4. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2018.
5. Yuldasheva N. Bola va o'smirlar psixologiyasi. – Toshkent, 2020.
6. Mavlonov A., To'raqulov X. Pedagogika. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
7. Vygotskiy L.S. Bola rivojlanishining psixologik asoslari. – Moskva: Pedagogika, 1984.
8. Elkonin D.B. Bolalar psixologiyasi. – Moskva, 1971.
9. Kon I.S. O'smirlik davri psixologiyasi. – Moskva, 1989. Ziyonet